

УДК 327.39(=16)''18''

Мирослав Даниш*

Братислава, Словачка

**ПАНСЛАВИЗАМ КАО ЈЕДАН
ОД КОНЦЕПАТА СЛОВЕНСКЕ
УЗАЈАМНОСТИ У КОНТЕКСТУ
ЕВРОПСКЕ ГЕОПОЛИТИКЕ
19. ВЕКА**

**(на примеру дела Лудовита
Штура и пансловенских
политичких процеса)**

Сажетак

Ова студија случаја представља два потпуно различита облика перцепције панславизма унутар једног друштвеног организма у једном веку национално-обновитељских напора, који су били и слични и различити по много чему, како у Словачкој, тако и у Европи. Панславизам је представљен у ставовима Лудовита Штура и пансловенским политичким процесима кода Словака, а које су предводили кругови мађарске владе крајем 19. века.

Европом се ширила идеја да Русија има амбицију да уједини Словене у једно царство и да стога

* Професор, доктор историјских наука, Универзитет Коменског у Братислави, Филозофски факултет, Катедра опште историје.

промовише пансловенске идеје. То би могло да угрози мултиетничку Аустроугарску у централном делу европског континента, јер Русија треба да игра улогу њиховог ујединитеља. Међутим, такве идеје су у Европи ширили представници појединих словенских националности, док је Русија те идеје сматрала само нереалним представама руских словенофила, те је односе са другим Словенима у Европ градила на прагматичним основама.

Током последња два века, схватање и садржај панславизма су се непрестано развијали и мењали. Панславизам је дефинисан на основу одређеног историјског материјала и био је део више идеолошких тумачења у контексту западно-источноевропске конфронтације. Изражено је и у међусобној контроверзи унутар вишенационалног „словенског организма”. У глобализованом свету она поприма друге облике. То је посебно релевантно за политички значај панславизма, пангерманизма, панисламизма и других сличних идеја.

Кључне речи: панславизам, словенски реципроцитет, 19. век, Русија, Словачка, Лудовит Штур

Идеја словенства и словенске узајамности прешла је дуг пут промена, добијајући различите облике са различитим концептуалним садржајем (словенофилство, русофилство, панславизам, аустрословенство, хердеровско словенско месијанство, неословенство итд.). Током два века, сваки од ових идеолошких облика словенске узајамности био је у корелацији са различитим облицима културног и политичког деловања словенских народа. Већина њих је била усмерена на циљеве уједињења, узајамне помоћи и подршке. Истовремено, идеја словенске узајамности има своје присталице и противнике. Свака епоха из ње узима своја посебна тумачења, али општи смисао словенске узајамности је у тражењу успешног модела

развоја за словенски свет у целини, а и за сваки од словенских народа посебно.

На европском континенту у 19. веку проширило се мишљење да је Русија имала амбиције да уједини све Словене у једну силу и да је тиме допринела ширењу пансловенских идеја, што је представљало посебну претњу вишенационалној Аустроугарској империји, која се налазила у центру Европе.¹ Ово мишљење међу Словенима делили су и Пољаци, који су искусили негативне предрасуде према Русији. Тешко је ухватити размере продора руске књижевности и културе у европски идеолошки простор, али је управо тај процес утицао на многе словачке писце у то време, укључујући Андреја Сладковича, Јана Голија, Андреја Радлинског, Михала Милослава Гоца и Јонаса Заборског. И идеја словенског реципроцитета и угњетавање аустријских и угарских власти само су допринели борби за националну слободу словенских народа.

Сврха наше посебне студије је да оцрта два потпуно различита начина сагледавања панславизма у оквиру истог друштвеног организма у веку народноослободилачких покрета, њихове сличности и разлике у словачком и паневропском контексту.

Склоност ка Русији испољавала се у словачком друштвеном окружењу већ од 1830-их година, када је почела да се развија идеја о словенској узајамности. Највише се манифестовао у бурним 1840-им. Године 1845. руски словенофил Ф.В. Чижов је посетио Братиславу, где је имао састанак са Лудовитом Штуром. Разговори које је водио са словачким лидерима тицали су се углавном политичких питања. У први план стављена су питања положаја Словена и њиховог односа према Русији.² У самој Русији, међутим, власти су на такве идеје испрва гледале само као на нерeалне снове руских словенофила, третирајући њихове контакте са страним Словенима доста уздржано.

Лудовит Штур је већ током свог боравка у Халеу (1838-1840) прихватио Хегелову филозофију и упознао се са

1 Ivantyšinová, T. - Kodajová, D. a kol. *Východná dilema strednej Európy*. Bratislava: Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy, 2010, s.24.

2 Ivantyšinová, T. *Česi a Slováci v ideológii ruských slavistov*. Bratislava : SAV, 1987, s. 59.

елементима демократије и либерализма. Инспирисан Хегелом и Хелдерлином, почео је да схвата положај свог народа, као и његово место у контексту развоја историје. Штур је инспирисан Ј. Коларом, Ј. Голимом и П.Ј. Шафариком, **развија сопствени концепт словенског узајамности**. Његов сусрет са руским славистима, пре свега са О.М. Бодјанским, И. И. Срезњевским или М. П. Погодином продубили су његово интересовање за Русију. Људовит Штур је у почетку био полонофил, али је потом, постепено, са развојем своје словенске концепције, почео више да нагиње Русији. Руска историја и руска књижевност постале су предмет проучавања Штура у његовим предавањима о Словенима, тема дискусије у братиславској студентској заједници.³ Штур је образовао следећу генерацију младих словачких интелектуалаца у духу словенске идеје. Дивио се Русији, посебно њеној снази, самобитности и националној независности пред њеним непријатељима. Штур је имао веома блиске контакте са представницима српског и хрватског народа, али су се контакти са Русијом највише испољили у формирању његовог концепта словенског узајамности. Званично, мађарски владајући кругови су све манифестације националног препорода и словенске узајамности сматрали и називали „издајничком панславистичком агитацијом“.⁴

1840-их година интензивирао се национално-политички покрет Словака. Словенска идеја, вера у посебну судбину Словена и политичка борба у интересу словачке нације били су непремостива препрека за угарске и хабзбуршке елите. Ове тежње, дефинисане као панславизам, постале су повод за јуриш на овај мали словенски народ у виду агресивне асимилацијске политике, коју је спроводила Будимпешта. Људовит Штур је, као одговор на овај притисак, објавио 1847. чланак „Панславизам и наша земља“ у политичком листу „Словенске народне новине“.⁵ У овом чланку је објаснио

3 *Ludovít Štúr. Život a dielo. 1815-1856. (zostavil V. Matula)* Bratislava : SAV, 1956, s. 27.

4 *Ludovít Štúr. Život a dielo. 1815-1856. (zostavil V. Matula)* Bratislava : SAV, 1956s. 32.

5 Људовит Штур у свом чланку пише: „Поклич о панславизму захватио је Европу; глас се чуо и са страхом се ширио по готово свим европским народима, стотине часописа су говориле о томе, разговори у друштву били су испуњени, а у више државних комора пљуштали су ватрени говори о панславизму. Такође, када смо тек започели наш покрет, у

неразумевање панславизма у смислу све веће мађаризације немађарских народа у то време. Панславистом у Мађарској називало се свако ко је покушао да унапреди ниво словачког образовања, ко је написао књигу на словачком језику или основао друштво у коме се говорило словачки, а понекад и неко ко је одлучио да говори о Словацима, чак и ако је био представник мађарске нације. Такви активисти су сматрани панславистима и мађарске власти су их сматрале опасном групом друштва. Ова теза, коју је Штур изнео средином 19. века, постала је водич за акцију мађарских владајућих кругова у последњој четвртини овог века, покренувши талас политичких процеса против панславизма. Лудовит Штур овде објашњава да је оно што они називају панславизмом у стварности само „национално буђење до тада успаваних словенских народа, што је и био разлог за такву сумњу”.⁶

Штур истиче да су сви противници панславизам представљали као агресивну кампању која би све поробила и све уништила. Ј. Штур пореди словенство са имагинарним

ушима нам је свуда звонило о панславизму, чим би смо наступили са каквом националном манифестацијом, свуда су нас псовали панславистима и под овом паролом сви такви догађаји су опструисани и претварани у ништа. Шта је ово магична реч, реч панславизам? Какву је то магијску моћ имало у себи, ако је од ове речи многе испунило језом и испунило гневом и злоробом према свему словенском? Човек би могао помислити да би, можда, под паролом и окриљем панславизма, неки крсташки ратови могли да се сруче на све европске народе, и заиста, ако не крсташки рат, онда нешто друго, још страшније у поређењу са сличним плановима, пансловенство се схватало, замишљајући, ни мање ни више него чињеницу да ће словенски народи (Словени), и сви (пан), под вођством Руса, напасти Европу и, попут Атиле и других сличних освајача, опустошити Европу и европске народе претворити у робове. Такво је било мишљење о панславизму, које и данас понегде деле, посебно они који су веома удаљени од идеја које преовлађују у друштву.... Ако се где и чуо вапај о панславизму, онда је несумњиво код нас, и нигде га није било као код нас. Биле су га пуне новине и часописи, био га је пун живот. Сваки и најмањи подухват да се помогне просвећивању, просперитету, освајању права словенског народа проглашаван је панславизмом, а на исти начин смо далеко отишли са панславизмом или, по речима мађарских говорника, са нелојалношћу и издајом према отаџбини... И са панславизмом смо отишли далеко. Да ли је неко покушао да подржи наше осиромашене словенске школе – панслависта је; да ли је неко објавио књигу за наш обесправљени народ – панслависта је; да ли је неко основао какво друштво неопходно за наш живот - тамо се покрећу тајне издаје, панслависти су; да ли су се Тонаши забављали негде на наш начин, на словачком: панслависти су; јесу ли наши туговали због неправди учињених нашем народу – панслависти су; чак и ако је неко одлучио да говори о словачком народу, већ се називао панславистом. In: Людовит Штур. Панславизм и наша страна // Девин. Альманах общества Людовита Штура в Москве. № 2(5)2017, с.10-18. /перевод текста Н.Шведовой/

6 Matula, V. *Štúr a Slovanstvo*. In: *Ludovít Štúr: Život a dielo. 1815-1856*. Bratislava : SAV, 1956, s. 371.

дивом створеним маштом других. Разлоге застоја у развоју и потоњег пропадања Словена у историји Штур види у географском фактору који је одредио историју словачког народа.

У приказаном тексту Л. Штур, међутим, не помиње никакво потчињавање словенских народа Русији. Ово је само одбрана националне активности, коју су власти сматрале претњом за мађарску и хабзбуршку политику.

После Словенског конгреса 1848. на коме нису учествовали делегати из Русије и после капитулације у Вилагошу 13. августа 1849. када су трупе које је послао цар Николај I помогле Бечу да победи Мађаре, Словени су почели да схватају да су њихове наде за ослобођење били илузорни. После револуције 1848-1849. орјентирају словачког народа у Хабзбуршкој монархији почеле су да се радикално ревидирају. Загушљива атмосфера политичког и националног угњетавања од стране земаља у окружењу била је један од разлога за ревизију концепта словенског питања. И сам Штур је почео да гледа на Русију са мисионарских и визионарских позиција. Ова еволуција његових погледа на Русију посебно је уочљива у његовом делу „*Словенство и свет будућности*“, које је објављено тек после његове смрти. Овај рад је подељен у три поглавља. Прва је посвећена Словенима у прошлости, њиховој историји као њиховој историјској мисији. У другом се анализирају разлике између Запада и Истока Европе, у духу претходног Штуровог дела „*Ланславизам и наша земља*“. Треће поглавље нас највише занима, јер предлаже три пута за политичко ослобођење Словена. Штур говори о перспективи стварања федерације словенских држава: „... Само је лудак могао да верује да би републикански облик владавине могао да заживи и развије се у Русији.⁷ Тиме одбацује идеју о федерацији Словена, јер Русија не би дозволила настанак таквог политичког пројекта и борила би се против стварања такве независне словенске државе. Стога би се „свака словенска држава, различита од руске, неминовно нашла у супротности са Русијом, или би настојала да је принципијелно приближи себи, или би морала да се бори против ње уз помоћ западних идеја и народа“.⁸

7 Štúr, L. *Slovanstvo a svet budúcnosti*, s. 133.

8 Štúr, L. *Slovanstvo a svet budúcnosti*, s. 140.

То је и разлог зашто је Штур толико скептичан према идеји словенске узајамности. Русија има огромну моћ и има право да заустави све сепаратистичке тенденције. У свом образложењу долази до закључка да ће се савезне државе пре или касније распасти, не остављајући трага, или ће се показати као слабе. Као другу алтернативу Штур сматра формирање удружења свих западних и јужних Словена на основу Хабзбуршке монархије. Истовремено, свестан је да би то био још гори и бесмисленији начин од прве алтернативе. Идући овим путем, словенска племена би исцрпела свој потенцијал и нашла би се у апатији. Ова идеја, коју су предложили Чеси, није водила рачуна о томе да Аустријанци гледају са висине на све друге народе, док су слаби и често се ослањају на помоћ страних сила. Хабзбуршке власти забрањују народима да покажу свој идентитет који мрзе.

Као трећу алтернативу, Штур предлаже да се Словени, у потпуности и без изузетка, придруже Русији. Према Штуру, због немогућности прве две алтернативе, овај пројекат је једини истинит и има будућност. Штур детаљно даје све заслуге Русије у развоју словенских народа. Истовремено, он указује и на позитивне аспекте западноевропског искуства. Да би Русија могла да уједини све Словене и прошири своје границе, она мора бити уређена тако „како то захтева дух Словена, истинско модерно образовање и њен положај у свету“.⁹ Штур највећим злом у Русији назива кметство, које ће, по његовом мишљењу, ускоро бити укинута, пошто Руси схватају да се по томе разликују од Запада. Неопходна би била и обнова заједнице и проглашење недељивости земљишних парцела, а монархијски, краљевски систем треба да буде усклађен са демократским принципима, заснованим на идејама Словена. Штур не указује на тачан начин како доћи до таквог модела.

У раду који се разматра Штур дефинише само услове, не нудећи јасан план како треба да се одигра уједињење словенских народа. Иако Штур признаје власт цара Николаја I, он би желео да Русија постане демократска земља, да укине тајну полицију, да води проевропску политику и крене путем реформи. Штур се овде не поистовећује са царским режимом и његовим идејама.

9 Štúr, L. *Slovanstvo a svet budúcnosti*, s. 163.

Његова идеја о словенском јединству уопште није заснована на шовинистичком и агресивном панславизму.¹⁰

За разлику од Ј. Колара, који је представљао уједињење Словена само на језичком и културном нивоу, Штур интеграцију Словена види на основу јединствене државе, јер само на тај начин могу испунити своју мисију у развоју људске историје. Ово одражава концепт Хегела и Хердера, који је Штур желео да примени у словенском геопростору. У исто време, Штур је, „супротно садржају свог дела, и сам схватио да је тражење ослонаца у Русији, као словенском царству, у условима 1851. било више идеално него реално. И на крају, нека заосталост, па чак и провинцијалност његових ставова, нису били баш јасни духовним вредностима дела руске интелигенције. Пораз Русије у Кримском рату 1855. године и њен привремени губитак статуса велике силе, који се догодио пред крај Штуровог живота, довели су до извесног губитка овог духовног ослонаца за њега.“¹¹

Штуров рад се помиње на Славистичком конгресу у Москви 1865. године у контексту идеја руског панславизма. Нико није могао да схвати суштину и политички смисао његовог дела. 1860-их година питање интеграције Словена више није било кључно. Једини који је могао да уочи и цени политички значај овог Штуровог дела био је В. И. Ламански, који је његов текст превео са немачког на руски и објавио га са сопственим предговором.¹² У словачкој средини Штурово дело „*Словенство и свет будућности*“ први пут се помиње тек 1881. године у листу „Народне новине“, где је објављен само предговор. Међутим, његово објављивање и објављивање Штурове биографије изазвало је велико незадовољство словачке јавности, посебно због тога што је оријентација ка Русији, њеној култури и политици била већ у другој половини 19. века

10 Dubnický, J. *K problematike verejnej a politickej činnosti Ludovíta Štúra v rokoch 1840-1849*. In: *Ludovít Štúr. Život a dielo: 1815-1856*. Bratislava : SAV, 1956, s. 82.

11 Žigo, P. „*Nástroj duchovného života nášho*“. In: *Historická revue*, 2015, č. 10, s. 16.

12 *Славянство и мир будущего. Послание славянам с берегов Дуная Людовита Штура*. Перевод неизданной немецкой рукописи с примечаниями В.И. Ламанскогою Второе изданиею С.-Петербург 1909 г. 176 с. /первое издание вышло в журнале «Чтения в Обществе истории и древностей российских» при имп. Московском университете, III. Материалы славянские, кн. 1-3, Москва 1867 г. с.1-191./

критикована. Једино је центар Словачке народне партије у Мартину и даље нагињао оријентацији ка Русији, али не из идеолошких, већ пре из прагматичних разлога. Њихово познавање унутрашњег и међународног политичког контекста Русије било је површно. У то време идеја о чешко-словачком јединству већ је почела да добија на популарности.

Међутим, и после смрти Л. Штура, словачки национални покрет задржао је тежњу да следи дух словенске узајамности, али су сваком деценијом јачале позиције мађарског елемента. У Мађарској су било какве манифестације словенске узајамности виђене као антидржавни акти непријатељског и реакционарног панславизма. Ево само неколико примера који, заправо, потврђују трендове о којима је писао и говорио Л. Штур у првој половини 19. века.

Приметан пораст политичких процеса против панслависта почео је одмах након трансформације Хабзбуршке монархије у Аустроугарску 1867. године, када су мађарске власти не само спречиле словачку јавност да настави развој у правцу национално-културне и политичке еманципације и економског напретка других европских народа, али и све отвореније и интензивније задирали у права свих немађарских народа, водећи политику асимилације. Најистакнутији представник ове политике у Угарској био је крајем 19. века Калман Тиса, који је био на челу мађарског кабинета министара од 1875. до 1890. године. Његова личност је била симбол политичког режима који је бескомпромисно извршио трансформацију Мађарске у национално монолитну мађарску државу. Покрети за еманципацију немађарских народа оквалификовани су као претња интегритету државе. Гушење манифестација словачког националног покрета довело је до његовог успоравања. Политички курс мађарских власти у свакодневном животу појединих немађарских народа испољавао се у изазивању бројних сукоба, праћених низом политичких процеса, које су владајући кругови углавном квалификовали као хушкање на мађарске државне институције и мађарске људи. Једна од главних оптужби у покушајима организовања било какве словачке језичке, образовне, економске или друштвено-културне

иницијативе биле су оптужбе за панславизам.¹³ Ова формулација је била веома ефикасна и лако доказива од оптужујуће стране. Све манифестације словенске узајамности или манифестације националне самосвести квалификоване су као панславизам. Декларисани тренд политичких процеса против Словака и других немађарских народа у Угарској крајем 19. века суштински је допринео интензивнијем интересовању словачке јавности за продубљивање међусловенских контаката и политичку оријентацију Словака према Русији, Чесима или Пољацима. У овом периоду, познати бранилац панславизма, прогањан због национално-политичких ставова, био је др Михал Мудроњ.¹⁴

Мађарска штампа је била буквално преплављена чланцима о панславизму. У пролеће 1881, на пример, изнете су оптужбе за оснивање пансловенског кружока, чији је циљ био да гаји пансловенске идеје, подстиче и одржава антипатију према мађарској држави и нацији. Чланови круга су се тајно састајали ноћу и водили запаљиве разговоре, величајући Русију.¹⁵ По завршетку увиђаја, 30. марта, седам ученика учитељске богословије у Лученцу је био искључено и протерано из града.

Ни 1890-те нису биле без суђења панславистима. Након пада владе К.Тиса, нови мађарски кабинети грофа Ђуле Сапарија, касније Шандора Векерлеа и Дежеа Банфија наставили су курс мађарске асимилације према осталим народима Мађарске, што се манифестовало у расту политичких тензија и у Словачкој. Можемо поменути забрану деловања кружока „Јединство“ (Сворност) у Будимпешти 1890. године, прекид свечане церемоније на отварању споменика Ј. М. Гурбану у Глубоку 8. септембра 1892,¹⁶ забрана комеморативних догађаја у част годишњице рођења Јана Колара у Мартину 1893, протеривање четворице студентата евангелистичке академије у Братислави 1893, немири у вези са избором свештеника у селу Черна 1894. године или искључење студената у Кежмарки исте године.

13 Daniš, M. *Panslavisticképoliticképrocesy so Slovákmi v Uhorskunakonci 19. storočia*. In: *Zapad-Vostok, Joškar-Ola*, 3/2010, s.28-34.

14 Михал Мудроњ (9.12.1835 – 11.9.1887) In: *Slovenský biografický slovník*. IV.zv. Martin, MS 1990, s. 238-239.

15 *Zase majú panslávov*. In: *Národné noviny*, 12, č.29 z 2.4.1881.

16 *Hyenizmus v Uhrách*, *Národné noviny*, 13, z 13.9.1892.

Колико год различити били приступи панславизму као политичкој доктрини или као једном од раних концепата словенског реципроцитета, његов одраз у словачком националном покрету показали смо на два примера друштвено-политичке праксе у вишенационалној мађарској држави. Током протекла два века, схватање и садржај панславизма се перманентно трансформисао, мењао свој садржај и детерминисао се не само на конкретном историјском материјалу, већ и као саставни елемент многих идеолошких тумачења у контексту сучељавања између Запада и Истока Европе, као и у међусобним полемикама унутар вишенационалног словенског организма. У глобализованом свету поприма нове форме, задржавајући своју актуелност, посебно у политичким и политиколошким категоријама панславизма, пангерманизма, панисламизма и др.

С руског превела Татјана Вучинић-Маљевић

Miroslav Daniš

**PAN-SLAVISM AS ONE OF THE CONCEPTS
OF SLAVIC RECIPROCITY IN THE
CONTEXT OF EUROPEAN GEOPOLITICS
OF THE 19TH CENTURY ON THE EXAMPLE
OF THE WORKS OF ĽUDOVÍT ŠTÚR AND
PAN-SLAVIC POLITICAL PROCESSES**

Abstrakt

This case study presents two completely different forms of perception of Pan-Slavism within one social organism in a century of national-revivalist efforts, which were both similar and different in many ways in Slovakia as well as in Europe. Pan-Slavism is presented in the views of Ľudovít Štúr and the Pan-Slavic political trials with Slovaks, led by Hungarian government circles at the end

of the 19th century. The idea that Russia has the ambition to unite the Slavs into one empire and is therefore promoting Pan-Slavic ideas, was spreading in Europe. These could jeopardize the multi-ethnic Austria-Hungary in the central part of the European continent because Russia should play the role of their unifier. However, such ideas were spread throughout Europe by representatives of the particular Slavic nationalities, while Russia considered these ideas only as unrealistic notions of Russian Slavophiles and perceived their relations with other Slavs in Europe reservedly. Over the last two centuries, the understanding and content of Pan-Slavism have been constantly evolving and changing. Pan-Slavism was defined on the basis of a particular historical material and was a part of several ideological interpretations in the context of the West-East European confrontation. It was also expressed in mutual controversy within the multinational “Slavic organism”. In a globalized world, it takes on other forms. It is relevant particularly in the political importance of Pan-Slavism, Pan-Germanism, Pan-Islamism and others.

Keywords: Pan-Slavism, Slavic reciprocity, 19th century, Russia, Slovakia, Ľudovít Štúr

ЛИТЕРАТУРА

Daniš, M. *Panslavistické politické procesy so Slovákami v Uhorsku na konci 19. storočia*. In: Запад-Восток, Йошкар-Ола, № 3/2010.

Dubnický, J. *K problematike verejnej a politickej činnosti Ľudovíta Štúra v rokoch 1840-1849*. In: *Ľudovít štúr : 1815-1856*. Bratislava: SAV, 1956.

Hyenizmus v Uhrách. In: *Národné noviny*, 13.9.1892.(газета)

Ivantyšinová, T. - Kodajová, D. a kol. *Východná dilema strednejEurópy*. Bratislava: Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy, 2010.

Ivantyšinová, T. *Česi a Slováci v ideológii ruských slavistov*. Bratislava: SAV, 1987

Ľudovít Štúr. *Život a dielo. 1815-1856*. (zostavil V. Matula) Bratislava: SAV, 1956.

Matula, V. *Štúr a Slovanstvo*. In: Ľudovít Štúr. *Život a dielo. 1815-1856*. Bratislava: SAV, 1956.

Slovenský biografický slovník. IV.zv. Martin: MS, 1990.

Štúr, Ľ. *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Bratislava, 1993.

Žigo, P. „*Nástroj duchovného života nášho*“. In: *Historická revue*, 2015, č. 10.

Zase majú panslávov. In: *Národné noviny*, č.29 z 2.4.1881.(газета)

Славянство и мир будущего. Послание славянам с берегов Дуная Людовита Штура. Перевод неизданной немецкой рукописи с примечаниями В.И. Ламанского Второе изданию С.-Петербург 1909 г. 176 с.

Людовит Штур. Панславизм и наша страна // Девин. Альманахобщества Людовита Штура в Москве. № 2(5)2017, с.10-18. /перевод текста Н.Шведовой/